

strategiji i metodama evangelizacije i promidžbi reformacije, i to putem brošura, pjevanja psalama i vjerskih pjesama, obrađuje i dramu kao sredstvo naviještanja evanđelja, donosi i djelo *Razgovaranje između papista i luterana* kao priručnik za evangelizaciju, kao i djelo *Beneficium Christi* kao samostalni evangelizacijski traktat, te naposljetku progovara o javnim raspravama i kolokvijima. Nakon toga donosi tekst o propovijedanju riječi Božje, i to na temelju Svetog pisma, govori o odgovornosti za naviještanje riječi Božje te vrstama i sadržajima propovijedi, od kojih izdvaja: evangelizacijske propovijedi, propovijedi iz Svetoga pisma prema nedjeljama i blagdanima crkvene godine, propovijedi za sustavno izlaganje pojedinačnih knjiga Biblije, propovijedi za sustavno izlaganje temeljnih istina Biblije i prigodne propovijedi. Posebno se pozabavio važnim segmentom reformacije, a to je odgoj i obrazovanje. Tu progovara o strategiji odgoja i obrazovanja hrvatskih protestanata, priručnicima za temeljnu pouku u vjeri djece i odraslih, sadržajima katekizama na hrvatskom jeziku i, naposljetku, o protestantskim školama u hrvatskim zemljama. Na kraju piše i o vrstama i načinima bogoslužja, odnosno bogoštovlja i obreda, i to o evangeličkom i reformiranom bogoslužju, sakramentima i obredima, kao i o ulozi pjevanja psalama u bogoslužju i obiteljskom bogoslužju, te na kraju donosi ulogu molitve i molitvenika kod vjernika i vjerničke zajednice.

Posljednje poglavlje »Proturreformacija i katolička obnova u hrvatskim zemljama« (327–362) na samom početku donosi europski kontekst razvoja proturreformacije i katoličke obnove, da bi se zatim prešlo na hrvatske zemlje. Ovdje je prikazano djelovanje mletačke inkvizicije, zatim borba protiv protestantskih knjiga, proturreformacija kao politički proces, nakon toga proturreformacija u pojedinim biskupijama, opisana su uvjeravanja i prisile radi povratka u Rimokatoličku Crkvu, te naposljetku demoniziranje reformatora i njihovih spisa. Autor je na kraju ukratko obradio i katoličku obnovu u hrvatskim zemljama.

Slijedi zaključak (363–372), opsežan popis izvora i literature (373–418) te prilozi (419–464) među kojima se nalaze: pismo Mihaela Starina, fragment Starinove drame *Comoedia matrimonio sacerdotum* i deset pravila o zabranjenim knjigama.

Knjiga Stanka Jambreka opsežno je i sveobuhvatno djelo koje u svim segmentima progovara o reformacijskim strujanjima u hrvatskim zemljama. Pritom se autor ne zaustavlja samo na iznošenju činjenica nego i stvara kulturološko-povijesni okvir na europskoj i domaćoj razini unutar kojega promatra razvoj reformacije u hrvatskim zemljama. Svojim analitičkim pristupom daje djelu jednu vrijednost kojom će se sigurno ubrojiti u nezaobilazna monografska djela vezana uz hrvatsku povijest 16. i 17. stoljeća.

Daniel Patafta

Marijan KARAULA, Franjevci Bosne Srebrene u Albaniji,
Naša ognjišta, Tomislavgrad, 2012., 177 str.

Povijest Albanije ostala je do danas vrlo nepoznata hrvatskoj povijesnoj znanosti. Više desetljeća potpune izolacije te zemlje u vrijeme komunističkog režima, jezik koji je velikoj većini nerazumljiv, ali i posebne povijesne okolnosti u kojima se ta zemlja nalazila stoljećima, učinili su je u mnogočemu dalekom i nepoznatom kako hrvatskoj znanstve-

noj tako i široj javnosti. Knjiga Marijana Karaule, franjevca Bosne Srebre, posvećena je samo jednom segmentu albanske povijesti, odnosno djelovanju bosanskih franjevaca među Albancima tijekom stoljećā. Iako ovo djelo obrađuje samo jedan segment albanske društvene i crkvene povijesti, svakako je vrijedan doprinos hrvatskoj povijesnoj znanosti jer nam približava jedan bitan dio albanske crkvene povijesti koji je do sada bio jako slabo poznat ili gotovo nepoznat.

Nakon »Predgovora« (5–8), u kojem autor objašnjava motivaciju za nastanak ovoga djela, slijedi prva cjelina »Albanija i albanski narod« (9–17). Autor u ovom dijelu daje kratak pregled albanske povijesti od prapovijesti do današnjih dana, zatim donosi niz statističkih podataka koji daju uvid u brojčanost Albanaca, kao i u neke statističke posebnosti važne za taj narod. Na kraju cjeline progovara o vrlinama i manama Albanaca, što iz vlastitog iskustva što iz povijesnih izvora, kakav su primjerice putopis fra Lovre Mihačevića, bosanskog franjevca, *Po Albaniji. Dojmovi s puta*, tiskan u Zagrebu 1911. godine ili tekstovi istoga autora tiskani u časopisu *Serafinski perivoj*.

«Katolička crkva u Albaniji» (27–53) naslov je druge cjeline. Započinje početcima kršćanstva na albanskom tlu da bi zatim, očito zbog nedostatka izvora, prešao na govor o kršćanstvu u Albaniji u predosmansko vrijeme i vrijeme djelovanja albanskog nacionalnog junaka Skenderbega. Ovdje se osvrće i na islamizaciju u vrijeme osmanske vladavine. Nakon toga piše o jednom od najzanimljivijih razdoblja albanske povijesti, ali u isto vrijeme i najtežih, o vremenu komunističke diktature Envera Hoxe i stvaranja Albanije kao prve ateističke države u svijetu. Ovdje Karaula govori o tom teškom vremenu za Crkvu i vjeru. Naime, diktatorski komunistički režim Envera Hoxe zabranio je 15. travnja 1967. svako ispovijedanje vjere u Albaniji. Svećenici su zatvoreni ili ubijeni, a crkve i džamije, ako nisu porušene, prenamijenjene su u druge »društveno korisne« svrhe. Slijedi popis od četrdeset albanskih mučenika koji su podnijeli mučeništvo od 1945. godine do kraja komunističkog režima u Albaniji. Zatim piše o sadašnjem stanju i vjerskim odnosima u Republici Albaniji, koje karakterizira jaka vjerska snošljivost i miran zajednički suživot triju vjera: islama, pravoslavlja i katolicizma. Poseban je tekst posvećen dolasku pape Ivana Pavla II. u Albaniju 25. travnja 1993. Na kraju cjeline autor progovara o nekim katoličkim crkvama u Albaniji, dajući pritom njihovu kratku povijest. Osobito je zanimljiv dio koji govori o tim crkvama i njihovoj prenamjeni u vrijeme komunističke diktature. To su katedrala u Skadru, crkva sv. Mihovila arkandela u Laçu, Navještenja Blažene Djevice Marije u Lezhu, sv. Franje u Skadru i sv. Ante u Rubiku.

«Sinovi svetog Franje u Albaniji» (57–66) naslov je trećeg poglavlja ove knjige. U nje-mu je obrađena povijest franjevaca i franjevačkih provincija u Albaniji od početaka, 13. stoljeća, pa do danas. Autor je osobito naglasio vjersku i kulturnu djelatnost albanskih franjevaca u njihovoj višestoljetnoj opstojnosti na tom tlu, posebice naglašavajući njihovu ulogu u povijesti albanskog naroda.

Posljednje, četvrto, poglavlje »Franjevci Bosne Srebre u životu albanske franjevačke provincije« (67–146) ujedno je i najopširnije u knjizi. Poglavlje započinje usporedbom povijesti Katoličke Crkve u Albaniji i u Bosni i Hercegovini u najdramatičnijim razdobljima povijesti ovih dviju zemalja, u osmanskom i komunističkom razdoblju. Autor osobito naglašava povijesne sličnosti i poveznice koje su naposljetku i dovele do toga da je velik broj bosanskohercegovačkih franjevaca godinama djelovao među Albancima na vjerskom,

prosvjetnom i kulturnom planu. Stoga i sam konstatira kako su upravo franjevci Bosne Srebrene zaslužni za višestoljetne prijateljske veze Hrvata i Albanaca. Tako na početku govori o zaslugama bosanskohercegovačkih franjevaca za povijest Albanaca i njihovoj ulozi u povijesti albanskog naroda. Nakon toga obrađuje franjevačku djelatnost u razdoblju od 1719. do 1832. godine, vremenu kada su mnoge europske provincije, osobito talijanske i hrvatske, slale svoje članove u Albaniju kako bi pomagale albanskim franjevcima. Ovdje su istaknuta imena poznatijih bosanskih franjevaca koji su u to vrijeme pastoralno djelovali u Albaniji. Zatim su obrađena tri franjevca Bosne Srebrene koji su u spomenutom razdoblju djelovali među Albancima. To su fra Augustin (Tadija) Jerković, fra Petar Pinotić i fra Anđelo Drinovac. Karaula poimence navodi i franjevce drugih hrvatskih provincija koji su obavljali službe albanskih provincijala. Nakon toga slijedi niz bosanskih franjevaca koji su od 1719. do 1832. djelovali među albanskim franjevcima, s njihovim biografijama. Niz započinje imenom fra Gabrijela Barišića, zatim se nastavlja fra Rafaelom Pavlom Barišićem, fra Petrom Martinčevićem, fra Matom Radoševićem, fra Jakovom Lipovcem, fra Jakom Jeličićem, fra Pavlom Kardumom, a završava fra Paškalom Vujčićem i fra Ilijom Škorićem. Godine 1832. albanska je franjevačka provincija svedena na vikariju (apostolsku misiju) i time započinje novo razdoblje djelovanja bosanskih franjevaca u Albaniji. Posebno poglavlje odnosi se na djelovanje bosanskog franjevca fra Lovre Mihačevića u drugoj polovici 19. stoljeća. Vrijeme je to kada bosanski franjevci preuzimaju vodstvo sjemeništa u Troshanu čiju je upravu preuzeo fra Lovro Mihačević. U daljnjem tekstu Karaula prikazuje rad fra Lovre Mihačevića među albanskim franjevcima i narodom, osobito njegove bilješke i zapažanja. Osim službe odgojitelja, propovjednika i pastoralnog radnika među Albancima, fra Lovro je obavljao i službu župnika u Troshanu. Njegovo obnoviteljsko djelovanje među albanskim franjevcima i zauzeta pastoralna skrb među albanskim pukom doveli su do toga da je 1906. izabran za provincijala obnovljene albanske Provincije Navještenja Blažene Djevice Marije. Govoreći nadalje o Mihačeviću, autor donosi opaske koje pokazuju kolika je bila zahvalnost albanskog klera za sve što je učinio u obnovi vjerskog života među albanskim katolicima, ali ne samo albanskog klera nego i drugih promatrača njegova života i rada. Nakon fra Lovre Mihačevića Karaula opisuje franjevački doprinos školstvu i prosvjeti u vrijeme nacionalnog buđenja među Albancima u drugoj polovici 19. stoljeća. Potom otvara jedno novo poglavlje o djelovanju bosanskih franjevaca u Albaniji, u vremenu nakon pada komunizma, kada je trebalo obnoviti cjelokupan život Crkve i albanskih katolika. Ponovno su početkom 90-tih godina 20. stoljeća velik doprinos toj obnovi dali bosanski franjevci, osobito sadašnji provincijal fra Lovro Gavran. Obrađeno je i djelovanje časnih sestara u Albaniji, ali i franjevaca Hercegovačke provincije, kao i sudjelovanje hrvatskih franjevaca u upravi Albanske franjevačke provincije. Poglavlje završava tekstovima o bosanskim franjevcima fra Anđelku Kamenčiću, fra Hilu Kabashiju s Kosova i članu bosanske provincije te apostolskom vikaru Južne Albanije. Kao posljednji bosanski franjevac koji djeluje među Albancima spomenut je fra Mijo Šuman.

U »Dodatku« (148–170) autor donosi kraći tekst o »Vojsci sv. Ante u Skadru«, razgovor s fra Anđelkom Kamenčićem, zatim govori o djelovanju redovnica Kćeri Božje ljubavi u Skadru. Knjigu završava tekstom o »Bliskodalekoj franjevačkoj Albaniji«, odnosno o Albaniji koja nam je geografski toliko blizu, a ipak u mnogočemu toliko daleka. Slijedi popis izvora i literature.

Knjiga Marijana Karaule o djelovanju bosanskih franjevaca u Albaniji stoljećima daje hrvatskoj znanstvenoj i široj javnosti uvid u jedan dio povijesti zemlje koja nam je s jedne strane toliko blizu, ali stjecajem povijesnih okolnosti toliko daleka i nepoznata. Malo je radova na hrvatskom jeziku koji govore o povijesti te zemlje, stoga je ova knjiga i važan iskorak u smjeru boljeg upoznavanja povijesti Crkve u Albaniji i albanskog naroda.

Daniel Patafta

Marinko TOMASOVIĆ, Mijat Sabljar (1790. – 1865.) i Makarsko primorje, Gradski muzej Makarska, Makarska, 2013., 120 str.

Mijat Sabljar (1790. – 1865.), carski i kraljevski bojnik, javni djelatnik, znanstvenik, osnivač i upravitelj Arheološkoga odjela Hrvatskoga narodnog muzeja u Zagrebu (kasnije Arheološki muzej) svojim je životom i znanstvenim pregnućima u velikoj mjeri obilježio kulturni život onovremene Hrvatske. Njegove putne (terenske) bilježnice, danas kao rukopisna ostavština pohranjene u Ministarstvu kulture Republike Hrvatske (ukupno 41 bilježnica), nezaobilazno su vrelo u izučavanju materijalne i pisane baštine hrvatskih krajeva. Kada je riječ o posjetu Dalmaciji, Sabljar je ondje boravio u dva navrata (1852. i 1853. – 1854.), sabirući starine za Narodni muzej u Zagrebu. Makarsku i Makarsko primorje, koji su u središtu istraživačkoga zanimanja autora ove knjige, Sabljar je posjetio u drugome putovanju Dalmacijom, a to je zabilježeno u terenskim bilježnicama broj 8 i 20. Upravo je to gradivo predmetom pomne obrade Marinka Tomasovića.

Knjiga započinje recenzijom Ivana Mirnika (7–8), uvodnim napomenama iz pera autora knjige (9) te poglavljem »Mijat Sabljar i vrijeme njegova dolaska u Makarsku i Primorje« (11–12) u kojemu se iznose osnovni podatci o Sabljarovoj svestranoj i produktivnoj kulturnoj djelatnosti, kao i o njegovu putovanju Dalmacijom s posebnim osvrtom na posjet makarskome kraju.

Poglavlje »Recepcija Mijata Sabljara u bavljenju spomeničkom baštinom Makarskog primorja« (12–14) sadrži sažet i pregledan osvrt na postojeće historiografske uratke u sklopu kojih su korišteni Sabljarovi podatci vezani za Makarsku i njezino priobalje. Slijedi podroban osvrt na »Sadržaj bilježnice 20« (15–29). Pomno raščlanjujući putne zapise vezane uz makarski kraj, autor ovdje izdvaja Sabljarove bilješke preuzete iz *Puti po Dalmaciji* talijanskoga prirodoslovca i putopisca Alberta Fortisa (opis mjesta breljanska Vrulja, Brella, Baška Voda i Bast), opis stećaka (*Kostanića greb*), opće podatke o Makarskoj i njezinu stanovništvu, nekadašnjoj katedralnoj crkvi sv. Marka, cestovnim pravcima toga vremena, izgledu grada, kao i o crkvama, samostanima i kapelicama smještenima u Makarskome primorju. Izdvajaju se, nadalje, Sabljarove bilješke o lokalnoj toponimiji te o lokalnome nazivlju za biljni svijet i riblje vrste. Vrijedno je napomenuti da Tomasović pri navođenju Sabljarovih osvrta na spomenike Makarske i Makarskoga primorja uspoređuje i kritički raščlanjuje uporabu drugih izvora koje je Sabljar koristio pri svojim istraživanjima, kao i druga historiografska djela koja govore o navedenoj problematici.

U nastavku knjige sadržan je opis i osvrt na Sabljarovu bilježnicu broj 8 (29–85), što je ujedno i najopsežnije poglavlje ove studije. Razmatraju se Sabljarove bilješke u svezi s